

EN ØKONOMISK DISPUTATS¹

I.

Af CARL IVERSEN²

1. Præses har jo benyttet sig af adgangen til at få et tidligere offentliggjort arbejde — nemlig de af ham skrevne afsnit, fra s. 105 til s. 439, i bogen *Konjunkturer og Kriser* fra 1951 — inddraget under bedømmelsen og forsvarshandlingen sammen med den nu indleverede afhandling »Some Aspects of the Acceleration Principle«. Forsvaret gælder altså begge disse arbejder. Vi kan måske for kortheds skyld kalde dem »bogen« og »afhandlingen«.

Det er nu ikke min hensigt at rejse synderlig diskussion om enkeltheder i den forlængst kendte og skattede konjunkturbog. Jeg ville måske ikke ligefrem foreslå præses at sige som en professor ved Kunstakademiet, da en elev engang i en forelæsning mindede ham om, hvad han tidligere havde skrevet: »Hvad kan dog være mere ligegyldigt, end hvad jeg mente i fjor«. Men nu er der jo gået ikke eet år, men næsten en hel konjunkturperiode — af den slags, der opereres med i bogen — og det ville derfor være et betænkeligt tegn på præsenilitet, om præses ikke på en række punkter havde ændret opfattelse. At han har modificeret sin opfattelse på et meget væsentligt punkt, fremgår jo også med al tydelighed af den nye afhandling.

Men trods dette vil jeg gerne straks sige, at det efter min opfattelse er med fuld føje, præses nu har indleveret også den gamle bog til bedømmelse. Og dermed sigter jeg ikke blot til, at anordningens formelle betingelse er opfyldt, idet den nye afhandling jo direkte slutter sig til bogen som en uddybning af visse punkter i denne. Nej, jeg tænker også på bogens reelle værdi; for selv om den jo i første række blev skrevet som lærebog for de H.A.-studerende ved Handelshøjskolen i København, er der nemlig i mine øjne tillige her ydet en videnskabelig indsats, som med rette er med til at skaffe præses den statsvidenskabelige doktorgrad.

De skriver beskeden nederst s. 115, at De på baggrund af et kortfattet

1. Nedenfor gengives de to officielle opponenter's opposition ved det mundtlige forsvar på Københavns Universitet for Poul Windings disputats: *Some Aspects of the Acceleration Principle*. Einar Harck og North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1957. 254 s. Pris kr. 55,00 eller \$ 8,00 (antaget til forsvar sammen med de af forf. skrevne afsnit i *Konjunkturer og Kriser*. Einar Harck. København 1951).

2. Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

EN ØKONOMISK DISPUTATS¹

I.

Af CARL IVERSEN²

1. Præses har jo benyttet sig af adgangen til at få et tidligere offentliggjort arbejde — nemlig de af ham skrevne afsnit, fra s. 105 til s. 439, i bogen *Konjunkturer og Kriser* fra 1951 — inddraget under bedømmelsen og forsvarshandlingen sammen med den nu indleverede afhandling »Some Aspects of the Acceleration Principle«. Forsvaret gælder altså begge disse arbejder. Vi kan måske for kortheds skyld kalde dem »bogen« og »afhandlingen«.

Det er nu ikke min hensigt at rejse synderlig diskussion om enkeltheder i den forlængst kendte og skattede konjunkturbog. Jeg ville måske ikke ligefrem foreslå præses at sige som en professor ved Kunstakademiet, da en elev engang i en forelæsning mindede ham om, hvad han tidligere havde skrevet: »Hvad kan dog være mere ligegyldigt, end hvad jeg mente i fjor«. Men nu er der jo gået ikke eet år, men næsten en hel konjunkturperiode — af den slags, der opereres med i bogen — og det ville derfor være et betænkeligt tegn på præsenilitet, om præses ikke på en række punkter havde ændret opfattelse. At han har modificeret sin opfattelse på et meget væsentligt punkt, fremgår jo også med al tydelighed af den nye afhandling.

Men trods dette vil jeg gerne straks sige, at det efter min opfattelse er med fuld føje, præses nu har indleveret også den gamle bog til bedømmelse. Og dermed sigter jeg ikke blot til, at anordningens formelle betingelse er opfyldt, idet den nye afhandling jo direkte slutter sig til bogen som en uddybning af visse punkter i denne. Nej, jeg tænker også på bogens reelle værdi; for selv om den jo i første række blev skrevet som lærebog for de H.A.-studerende ved Handelshøjskolen i København, er der nemlig i mine øjne tillige her ydet en videnskabelig indsats, som med rette er med til at skaffe præses den statsvidenskabelige doktorgrad.

De skriver beskeden nederst s. 115, at De på baggrund af et kortfattet

1. Nedenfor gengives de to officielle opponenter's opposition ved det mundtlige forsvar på Københavns Universitet for Poul Windings disputats: *Some Aspects of the Acceleration Principle*. Einar Harck og North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1957. 254 s. Pris kr. 55,00 eller \$ 8,00 (antaget til forsvar sammen med de af forf. skrevne afsnit i *Konjunkturer og Kriser*. Einar Harck. København 1951).

2. Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

resume af de vigtigste af de mange i tidens løb fremsatte konjunkturteorier vil forsøge at give »en sammenfattende fremstilling af de synspunkter, som nationaløkonomien i dag er nået frem til, med hensyn til de faktorer, der forklarer disse svingningers særlige natur«. Efter mit skøn er denne syntese foretaget på en så frugtbar og original måde, at den på væsentlige punkter har bidraget til at uddybe vor forståelse af konjunktursammenhængen.

Det oplæg, De har valgt, og som De gør rede for s. 175—76, er, så vidt jeg kan se, et meget lykkeligt greb. De begynder med foreløbig at antage, at konjunkturbevægelser eksisterer uden dog at forudsætte, at de foregår i en fuldstændig fast rytme. Så undersøger De i det 90 sider lange kapitel IX, hvordan en lang række samfundsgrupper, erhverv og institutioner indretter deres økonomiske handlinger efter de ændringer, deres situation undergår under konjunkturforløbet. Og først derefter viser De — i kapitel X — at det i virkeligheden er samspillet mellem alle disse reaktioner, som forklarer, både at der opstår selvforstærkende bevægelser, og at de før eller siden slår over i deres modsætning.

Jeg deler ganske den opfattelse, De giver udtryk for øverst s. 176, at den fremgangsmåde, De dengang valgte, betegner en gylden middelvej mellem de konjunkturteorier, som forsøger at forklare konjunkturbevægelserne ved hjælp af nogle få, ganske enkle relationer mellem visse makroøkonomiske størrelser, og de »forklaringer«, der helt fortaber sig i enkeltheder og særlige ejendommeligheder ved de enkelte historisk givne konjunkturforløb. Det meget fyldige billede, De i kapitel IX har tegnet af de enkelte persongrupperes adfærdsrelationer og disses institutionelle baggrund, har allerede i sig selv betydelig interesse; men navnlig giver det den følgende analyse et solidt, realistisk grundlag. Hele dette lange kapitel IX er et udmærket vidnesbyrd om præses' virkelighedssans og omfattende indsigt i det økonomiske samfunds forhold og problemer.

Også den efterfølgende analyse i kapitel X, hvori De, som De skriver, vil »prøve at uddrage de væsentlige træk og på dette grundlag opbygge en nogenlunde overskuelig samlet konjunkturforklaring«, er gennemført på en særpræget og personlig måde, hvorved det er lykkedes Dem — ikke ligefrem at gøre kapitlet til sofalæsning, men dog at give en også for os ikke-matematikere forståelig kvantitativ præcisering af sammenhængen mellem en række vigtige størrelser under ekspansions- og kontraktionsprocesser. Men samtidig understreges det gang på gang, at — som det f. eks. udtrykkes s. 280 — »den benyttede model ikke prætenderer at være nogen eksakt beskrivelse af virkeligheden, men blot et hjælpemiddel, der skal fremhæve, at et bestemt udviklingsforløb må forudsætte bestemte kvantitative relationer mellem de forskellige faktorer, der øver indflydelse på udviklingen«.

Foruden i selve oplæget ligger præses' selvstændige videnskabelige bidrag til konjunkturanalysen bl. a. i de betragtninger, der anstilles over den såkaldte multiplikators anvendelse i konjunkturteorien. De fremhæver med rette s. 154, at der »kan tænkes andre relevante forbindelser mellem investeringsforøgelse og indkomsttilvækst end den, der går over forbruget«, og at multiplikatorteorien i det hele taget bygger på så abstrakte forudsætninger, at det synes »ugørligt at formulere et i en dynamisk analyse anvendeligt selvstændigt multiplikatorbegreb«. De gør i stedet et prisværdigt forsøg på at nå frem til en mere realistisk defineret forbrugstilbøjelighed under hensyntagen til ændringer i skattebetalinger og arbejdsløshedsunderstøttelse.

Medens det traditionelle multiplikatorbegreb således skydes noget i baggrunden, bygger fremstillingen i høj grad på accelerationsprincippet. Der gøres udførligt rede for dets indhold i forbindelse med omtalen af detailhandleres, grossisters og producenters lagerdispositioner (s. 183 ff, s. 199 ff og s. 212) så vel som ved omtalen af svingningerne i investeringen i fast realkapital (s. 219 ff) og i boligbyggeriet (s. 241). Men samtidig peges der i alle disse tilfælde med megen realitetssans på de mange forhold, der i praksis kan hindre eller hæmme accelerationsvirkninger. Alligevel konkluderer De (s. 234), at »ikke desto mindre er den sammenhæng, som dette princip er udtryk for, af en så fundamental karakter, at man antagelig uanset modifikationerne må tildele det en væsentlig rolle ved forklaringen af konjunkturbevægelserne«.

Og det tør man jo nok sige, at De gjorde. De afslutter ganske vist s. 322 skildringen af lagervariationerne under ekspansionsprocessen med en forsigtig tilføjelse om, at de benyttede forudsætninger ikke i sig selv er udpræget virkelighedsnære, men hele oplæget i kapitel X viser jo dog, at De betragter »den marginale lagerfaktor« som den drivende kraft, der så yderligere forstærkes af accelerationsvirkningen for den faste realkapital og boligbyggeriet.

Disse sidste former for accelerationsvirkning får dog en ret stedmoderlig behandling i kapitel X. Vi får blot et simpelt taleksempel og bliver iøvrigt nederst s. 325 spist af med den forklaring, at hvis accelerationsvirkningen for den faste realkapital skulle indføres i den matematiske formulering af modellen, »ville der blive tale om temmelig indviklede relationer« — omend de i princippet ikke ville adskille sig fra de tidligere opstillede, idet denne accelerationsvirkning blot ville virke som en forhøjelse af K , det vejede gennemsnit af de enkelte handlendes og producenters marginale lagerfaktor. Det er dog vist en lidt for summarisk forklaring.

Allerede ved bogens fremkomst undrede man sig noget over, at en forfatter med et så åbent blik for den mangfoldighed af faktorer, der øver indflydelse på omfanget af investeringerne i så vel varelagre som fast

realkapital og varige forbrugsgoder, alligevel endte med at tildele accelerationsprincippet en så central plads i konjunkturforklaringen, som De dengang gjorde. Og den omstændighed, at De har følt trang til at arbejde videre med accelerationsprincippet og nu har skrevet en disputats om det, kan vel tages som udtryk for, at De heller ikke selv har følt Dem helt tilfreds med den form, hvori det optræder i konjunkturbogen.

Det er jo, som vi senere skal se, navnlig over for accelerationsvirkningen med hensyn til den faste realkapital, De er kommet til at indtage en noget mere skeptisk holdning. Man kunne måske sige, at denne indstilling er intuitivt foregrebet i bogen gennem den mere beskedne plads, accelerationsprincippet for fast kapital fik i selve modellen. Men mon denne lidt stedmoderlige behandling ikke nok så meget skyldes, at De i konjunkturbogen så godt som helt forbigår vækstproblemet. Var De gået nærmere ind på dette spørgsmål, ville De formodentlig også være kommet til at lægge større vægt på sammenhængen på længere sigt mellem produktionstilvækst og investering i fast kapital. Som konjunkturmodellen fremtræder i bogen, er den jo i overvejende grad — for mig at se i *for* høj grad — en lagerteori snarere end en fuldstændig konjunkturteori.

I det hele taget forekommer det mig at være en svaghed ved bogen, at der intet forsøg er gjort på at forklare samspillet mellem konjunktursvingninger og langtidsbevægelser. At præses ikke har været blind for, at der her lå et problem, fremgår af fodnoten s. 118, hvor det »understreges, at man ved at koncentrere sig om een type af konjunkturbevægelser afskærer sig fra at diskutere virkningen af interferens mellem de forskellige typer af bevægelser«. Ja, det er jo en selvfølge. Men det er vel lige så selvfølgeligt ikke nogen begrundelse for at lade være med at studere virkningen af en sådan interferens. Begrundelsen for alene at koncentrere sig om 6—8 årige svingninger omkring en vandret trend kan dog kun være, at der mellem disse bølger og andre bevægelser ikke er nogen væsentlig interferens, som det kunne have interesse at tage i betragtning.

Der er imidlertid een ting til, man savner i Deres »sammenfattende konjunkturforklaring« i kapitel X. Som det blev påtalt af flere anmeldere ved bogens fremkomst, opererer De jo i dette kapitel udelukkende med et lukket samfund. Selv om det naturligvis ville have gjort modellerne noget mere komplicerede, burde den internationale konjunkturspredning ubetinget være taget med allerede her i stedet for først til allersidst at blive hægtet på den — iøvrigt fortræffelige — oversigt over konjunkturpolitikens mål og midler.

Jeg ved ikke, om dette oplæg er udtryk for en art »markedsdeling« begrundet i, at »konjunkturlære« og »udenrigshandel« optræder som særskilte »fag« på Handelshøjskolen. Men netop i en dansk lærebog virker det unægtelig noget ejendommeligt, at der i den egentlige konjunktur-

forklaring ganske ses bort fra de udefra kommende impulser. Det hjælper jo ikke den vordende erhvervsmand ret meget at få at vide på s. 176, at det, han skal lære om konjunkturbevægelserne og deres årsager, ikke specielt tager sigte på danske forhold, og at det ville være en misforståelse at tro, at en konjunkturbevægelse kan udvikles isoleret i Danmark. Men mere står der faktisk ikke om den ting i hele kapitel X. Hvordan skal han så næsten undgå den misforståelse, De advarer ham imod? Og jeg tvivler om, at de fire sider, der endelig kommer henne på s. 414—18, er tilstrækkelige til igen at udrydde misforståelsen og bibringe ham den rette indsigt i konjunkturforløbet i et land, der står i omfattende økonomisk samkvem med omverdenen.

Denne yderst knappe behandling af en så vigtig side af problemet som samspillet mellem konjunkturudviklingen i udland og indland bliver ikke mindre ejendommelig på baggrund af, at De på andre punkter — efter min mening med rette i en sådan lærebog — går nok så vidt i retning af at medtage ting, der egentlig behandles inden for andre grene af national-økonomien. Jeg tænker navnlig på det meste af, hvad der står i kapitel VIII, men også f. eks. på omtalen af spindelvævsteoremet og af produktions- og prispolitik under forskellige markedsformer.

2. Idet jeg nu vender mig mod den nye afhandling, vil jeg først, inden jeg går nærmere ind på dens problemstilling og den måde, hvorpå De har løst den opgave, De har stillet Dem, udtale min anerkendelse af den store omhu og grundighed, hvormed De er gået til værks.

Som dyrker af vort fags dogmehistorie er jeg blevet slået af forskellige lighedspunkter mellem Deres arbejdsmåde og *Ricardos*.

Både i bogen og endnu stærkere i afhandlingen mærker man, at De lige som *Ricardo* holder af at tumle med tal. Jeg har det indtryk, at De, når De skal til at gennemtænke et eller andet problem, begynder med at konstruere et taleksempel, som De så utrætteligt varierer for at prøve af disse enkelttilfælde at uddrage mere almindelige konklusioner. I modsætning til *Ricardo* har De ganske vist også forsøgt, så langt som Deres matematiske evner nu tillod det, at omsætte de vundne resultater i bogstaver og formler. Men jeg har en fornemmelse af, at det selv i de tilfælde, hvor det er sket, er noget, der er kommet bagefter. Det er sikkert denne tilblivelsesmåde, der har gjort visse partier af begge arbejder til ret besværlig læsning til trods for, at De så afgjort er *Ricardos* overmand som pædagog.

De indrømmer i afhandlingen (s. 24), at De i visse tilfælde har været ude af stand til at foretage en generalisering af de alene på taleksempler byggede ræsonnementer. Også jeg savner de matematiske forudsætninger herfor og skal derfor overlade denne side af sagen og i det hele omtalen af afhandlin-

gens matematiske partier til den anden officielle opponent. Jeg vil blot i denne sammenhæng fremhæve, at der er endnu et lighedspunkt mellem Dem og Ricardo, som bidrager til den usikkerhed, man uvilkårligt må føle over for Deres resultaters holdbarhed og rækkevidde i de tilfælde, hvor De har måttet indskrænke Dem til at give en række taleksempler. De siger ganske vist gentagne gange, at De har forsøgt at opbygge Deres konstruerede tilfælde på en sådan måde, at de i hvert fald i nogen grad svarer til virkeligheden. Men mon De ikke snarere burde have skrevet noget lignende, som *Ricardo* skrev i et brev til *Malthus*: »My object was to elucidate principles, and to do this I imagined strong cases, that I might show the operation of these principles«.

I forbindelse med disse betragtninger eller formodninger vedrørende Deres arbejdsmåde ligger det nær at sige et par ord om Deres forhold til den hidtidige litteratur om Deres emne. I det noget brogede indledningskapitel, der vel nok med fordel kunne have været delt i hvert fald i to, har De på otte sider givet en summarisk oversigt over den diskussion, der i den sidste menneskealder er ført omkring accelerationsprincippet. I al sin korthed er den i og for sig klar og god. Men heller ikke her kan jeg frigøre mig for en fornemmelse af, at denne oversigt er kommet til bagefter, og at præses i stedet kunne have sagt som en afdød dansk statistiker, der i forordet til en af sine bøger skrev: »Min opfattelse er mere fremkommet ved en intensiv gennemtænkning af de foreliggende kendsgerninger end ved en altomfattende læsning«. I alt fald er det påfaldende, at der i afhandlingen iøvrigt så godt som helt savnes henvisninger til det lille dogme-historiske afsnit eller i det hele taget til andre forfattere, som har behandlet de samme problemer. Præses synes stort set at have bygget sine modeller op uden litteraturstudier.

Det er naturligvis ikke min mening dermed at ville laste præses for, at han har lagt hovedvægten på den selvstændige og intensive gennemtænkning af problemerne. Det fortjener tværtimod al mulig ros og anerkendelse, så meget mere som både bogen og afhandlingen bærer umiskendelige vidnesbyrd om præses' udmærkede evne til dybtgående og gennemtrængende analyse. Men når man, selv om det sker under den fordringsløse titel »Some aspects of the acceleration principle«, udsender en stor monografi på over 250 sider om dette emne, synes jeg nok, at den, der investerer 8 dollars i erhvervelsen af dette værk, kunne have et rimeligt krav på en noget fyldigere orientering om emnets hidtidige behandling og vel også på en overskuelig litteraturliste.

Jeg ved godt, at De henviser den videbegærlige læser til den i *Haberlers* og *Einarsens* bøger, i »Readings in Business Cycle Theory« og i *Knox'* artikel anførte litteratur, men alle disse kilder er dog nu adskillige år gamle, og netop i de allersidste år er der rundt om i tidsskrifterne fremkommet be-

tydningsfulde bidrag til diskussionen. Skønt jeg ikke er specialist på dette område, har jeg dog noteret mig over 25 arbejder, som jeg synes kunne fortjene at komme med i en sådan bibliografi ved siden af de ca. 40, præsens nævner i sine fodnoter på s. 15—21. Især savner jeg navne som *Chenery*, *Domar*, *Fellner*, *Goodwin*, *Hamberg*, *Krauss*, *Phillips* og *Yeager*.

Også i de følgende kapitler ville det have lettet arbejdet selv for de i litteraturen vel orienterede fagfæller, der griber en sådan monografi for at se, hvilke nye bidrag den nu måtte bringe, i fald De havde gjort lidt nærmere rede for, hvor Deres modeller bygger videre på eller afviger fra andres, og hvor De bryder helt ny jord. Og det er vel heller ikke utænkeligt, at det i nogle tilfælde kunne have virket befrugtende og afklarende på Deres egen tankegang og fremstillingsform, hvis De havde pålagt Dem selv en sådan skriftlig udformet »Auseinandersetzung« med Deres forgængere.

For de arbejder, man savner henvisning til — og omtale af i litteratur-oversigten — er jo navnlig dem, der beskæftiger sig med sider af problemet eller synspunkter på det, som De stort set har ladet ligge. Jeg sigter atter her først og fremmest til vækstproblemerne, hvor De kunne have hentet impulser i *Domars*, *Phillips'* og *Chenerys* modeller. Desuden tænker jeg på den tendens, der kan spores til at gå bort fra periodeanalysen og i stedet operere med i tiden kontinuert varierende størrelser; også den kommer til udtryk i *Phillips'* model. Og endelig sigter jeg for det tredje til forsøgene på at nå ud over alene at operere med lineære sammenhænge; her kunne navnlig *Goodwins* modeller være studeret.

Det er slet ikke min mening her at ville rejse diskussion om disse nye modeller, som jeg langt fra selv behersker. Jeg synes blot, det ville have været rart, om præsens i sin afhandling havde orienteret os andre en smule om disse ting og givet os sin vurdering af de nyeste udviklingstendenser inden for accelerationsteorien.

Lad mig endelig i denne sammenhæng gøre en bemærkning om afhandlingens sprog. Da De har et forord med »Acknowledgements« og ikke deri nævner nogen oversætter eller sproglig bearbejder, går jeg ud fra, at De selv har affattet afhandlingen på engelsk. Og jeg vil da gerne sige, at resultatet — så vidt jeg kan bedømme — er blevet ganske udmærket.

Trykfejl er der heller ikke mange af, men der er dog nogle stykker, som er ret generende. Et par af dem burde dog måske snarere kaldes noget i retning af tanketorsk. S. 12 står der, at man i tilfælde (7) i tabellen på den foregående side må »assume the existence of a *lead* . . . because production plans must *precede* investment decisions«; det må da føre til et »*lag*« ganske som, når salg går forud for ordreafgivelse. Både s. 72 nederst og s. 73 tales der om, at det punkt, samtlige efterspørgselskurver går igennem, kan ligge »below the price axis« eller »to the left of the quantity axis«; her menes åbenbart det omvendte: under mængdeaksen og til venstre for prisaksen.

Mere gedigne trykfejl er det, når der i formel (2,6) på s. 37 står r_t i stedet for r_{t-1} . På s. 63 er der en henvisning til formel (2,1 b); det skal være (2,1 a). På s. 98 skal i formel (7,4 a) første led på højre side af lighedstegnet være B_t og ikke R_{t-1} . Og endelig står der i tabel 25 på s. 129 forneden i afdeling B, at ekspansionsfasen omfatter 5 perioder og kontraktionsfasen 9; der er imidlertid kun 13 perioder; de 5 skal rettes til 4. Lidt generende er det også, at De et par steder bruger samme bogstav om to forskellige ting; l betyder normalt, som der står både s. 97 og i symbolfortegnelsen, »life time of an individual piece of capital equipment«, men s. 140 og 183 anvendes det, uden at det har sat sig spor i symbolfortegnelsen, om »the average life time of machines«. Bogstavet t , der normalt betegner periode $nr.$ t , bruges s. 162 om antallet af perioder; også det søger man forgæves i symbollisten.

3. Afhandlingens danske resume indledes — som naturligt er — med en klar formulering af den opgave, præses har stillet sig. I afhandlingen selv findes den tilsvarende præcisering af problemstillingen derimod først i det afsluttende kapitel på s. 242 og ikke — som man kunne vente — i indledningskapitlet. Her siges det blot mere vagt på s. 21, at afhandlingen *ikke* tilsigter at afgøre den standende strid mellem »accelerationists« og »antiaccelerationists«, men kun at kaste »a little further light on some aspects of the acceleration principle« gennem en »examination of the assumptions underlying different versions of the acceleration principle«, og så følger der en kort oversigt over de enkelte kapitlers indhold.

Men til sidst får vi altså mere præcist slået fast, at afhandlingen er et forsøg på at indarbejde »in a systematic way some of the modifications to that principle which economic theory has often treated only briefly and verbally as additional considerations without incorporating them in the acceleration model as such«.

Ved at inddrage disse modifikationer i selve modellerne har De altså villet prøve at fastslå, om de pågældende »additional considerations« — som De konkluderede i konjunkturbogen — alene giver anledning til mindre korrektioner, der, som der her står »leave the fundamentals of the acceleration principle untouched, or whether they may be of so great importance that the basic features become altered beyond recognition«.

De begynder straks på s. 10 med at fastslå, at De ligesom de fleste andre økonomer, der har beskæftiget sig med accelerationsprincippet, vil indskrænke Dem til dets anvendelse som forklaring på »investment behaviour«. Og så opstiller De i tabel 1 på s. 11 et skema med hele otte muligheder i så henseende. Dem venter man jo så uvilkårligt, at der skal komme en behandling af i afhandlingen; men det viser sig hurtigt, at også De vil holde Dem til de to traditionelle anvendelser. Da De hverken sonderer mellem »desired«

og »actually realized« investering i fast kapital eller mellem »planned« og »actual« produktion hos fabrikkerne, svinder tilfældene (5), (6), (7) og (8) straks ind til eet, nemlig det gammelkendte om sammenhængen mellem færdigvareproduktion og kapitalgodeproduktion (investering). Desuden behandler De lige så lidt her som i konjunkturbogen samspillet mellem de forskellige accelerationsvirkninger; vi må igen nøjes med en almindelig bemærkning s. 12 om, at de »may to some extent be superimposed upon each other«. Derved forsvinder i hvert fald tilfælde (3) og (4), men i virkeligheden også (2), idet De jo for lagertilpasningens vedkommende stort set begrænser Dem til at se på sammenhængen mellem »actual sales« og »orders placed« ikke engang for »dealers« i almindelighed, men specielt for detailhandlere.

Afhandlingen falder følgelig i to ret skarpt adskilte dele. Først har vi kapitlerne 1—5, som behandler variationerne i varelagre og ordreafgivelse fortrinsvis inden for detailhandelen — bortset fra det morsomme kapitel 4 med digressionen om de »omvendte« spindelvævssvingninger, som, hvis det overhovedet skulle med, vel burde være anbragt som et appendix. Dernæst har vi kapitlerne 6—17, som omhandler accelerationsvirkningen i forbindelse med investering i fast realkapital. Derimod er variationerne i boligbyggeri og produktion af andre varige forbrugsgoder — bortset fra en bemærkning s. 14 om, at »completely analogous reasoning could be applied in the case of residential building« — helt gledet ud, medens De i konjunkturbogen — omend periferisk — behandlede accelerationsvirkningen også i disse tilfælde. Endelig opsummeres i kapitel 18 de resultater, præses mener at være kommet til.

I afhandlingens første hovedafsnit indfører præses nu tre »modifikationer« i den traditionelle model for lagervariationer.

For det første føjes der i kapitel 2 til den i konjunkturbogen anvendte model den yderligere forudsætning, at de handlende ikke alene lader deres ordrer afhænge af den ændring, salget er undergået i en enkelt, umiddelbart foregående periode, men også tager hensyn til, om salget i denne seneste periode har ligget over eller under et vist »normalt« niveau. Allerede i konjunkturbogen nævnes s. 189 den mulighed, at man kunne have ladet afsætningsforventningen afhænge ikke alene — som De der gør — af salgsændringen i sidste periode, men også af forandringerne i tidligere perioder, og i afhandlingen antydes muligheden af samme fremgangsmåde ved det lille (s), som er føjet til ordet »period« på s. 29, l. 5 f. n. Det er vel netop den metode, andre forfattere har anvendt; det sker jo ved at benytte, hvad man vist plejer at kalde »distributed lags« i stedet for en given »delay«. Denne »modifikation« er derfor, så vidt jeg kan se, ikke ny, men den er utvivlsomt betydningsfuld. De nævner selv s. 34, at det der-

igennem bliver muligt at indbygge de svingninger mellem optimisme og pessimisme, der i de psykologiske konjunkturteorier undertiden optræder som »dei ex machina«, i et konstant psykisk mønster, som uden sådan »guddommelig« hjælp udefra kan forklare de handlendes adfærd. Kun forekommer det mig lidt ejendommeligt, når De tilføjer, at denne adfærd, som er »quite natural« for de handlende, »would be *all the more* well-founded, as evidence from previous cycles shows«, at salget faktisk synes at have varieret under denne dobbelte påvirkning af de hidtidige salgs udvikling og niveau. Hvad skulle den egentlig ellers være baseret på? Er den medfødt, eller er det noget, detailhandlerne har lært på Handelshøjskolen?

For det andet undersøger præsens i kapitel 3, hvilken indflydelse det kan tænkes at få på accelerationsvirkningen, hvis de handlende ikke — sådan som det almindeligt forudsættes i accelerationsmodellen — holder uforandrede salgspriser, men giver sig til at drive prispolitik. Det er, så vidt jeg ved, et nyt moment, der her er draget ind i analysen, men jeg må tilstå, at jeg i betragtning af de meget urealistiske forudsætninger, præsens her opstiller, har mine tvivl om, hvorvidt denne »modifikation«, som præsens mener s. 54, »may very well prove to be important«. Men det skal vi komme tilbage til; her vil jeg blot sige, at analysen vel i alt fald har haft den værdi at føre præsens ind på den morsomme uddybning af »spindelvævstilfældet« i kapitel 4.

Endelig behandler præsens for det tredje i kapitel 5 betydningen for accelerationsvirkningen af, at forskellige grupper af handlende eventuelt reagerer over for samme impuls på forskellig måde. Her må dog påpeges en unøjagtighed i det danske resume; der står på s. 249, at De vil undersøge »virkningen af, at forskellige grupper af handlende (eller producenter) kan reagere over for samme impuls på forskellig måde og *efter forløbet af perioder af forskellig længde*«. I det engelske resume tales der s. 243 mere forsigtigt om »differences . . . with regard to the way in which they react to changes in sales volume«, og hvis vi går tilbage til selve kapitel 5, viser det sig, at der netop *ikke* er tale om »time lags« af forskellig længde, men kun om — som der står s. 82 — at »retailers may take stock and place new orders *at different moments, although at intervals of equal length*«. Om dette specielt er behandlet med henblik på detailhandlers adfærd med hensyn til ordreafgivelse, har jeg ikke nået at konstatere, men selve problemet om de enkeltes forskellige reaktion og også om »time lags« af forskellig længde er jo i alt fald behandlet af flere forfattere; det var vist bl. a. de vanskeligheder, som her rejste sig, der førte *Phillips* til at opgive periodeanalysen til fordel for en kontinuert betragtning. Så med hensyn til denne »modifikation«'s indbygning i accelerationsmodellen må man vist sige, at andre er nået videre end præsens.

I afhandlingens andet hovedafsnit opererer præses med fire »modifikationer« i den gængse accelerationsmodel for investering i fast realkapital: (1) den såkaldte »ekkovirkning«; (2) virkningen af, at tilsyneladende identiske maskiner ikke har en absolut fast »levetid«, men bliver ubrugbare i overensstemmelse med en art »dødelighedstavle«; (3) virkningerne af, at en producent kan imødegå svingninger i produktionen ved i stedet for at ændre antallet af nyinvesterede maskiner at variere de forhåndenværende maskiners »levetid« eller »udnyttelsesgrad«; og endelig (4) virkningen af, at den samlede udgift ved anvendelse af en maskine foruden selve anskaffelsesomkostningen tillige omfatter vedligeholdelses- og reparationsudgifter samt udgifter til materialer og arbejds løn. Af disse fire »modifikationer« er den første — »ekkovirkningen« — jo behandlet af talrige forfattere som led i selve modellen, men for de tre øvriges vedkommende er det nok rigtigt, at de spredte forsøg, der tidligere er gjort på at tage hensyn til dem, mest er sket i form af »additional considerations without incorporating them in the acceleration model as such«. Her graver præses altså i mere jomfruelig jord.

4. Efter denne oversigt over afhandlingens hovedindhold vender jeg mig mod spørgsmålet, hvad præses så har fået ud af sit forsøg på at få disse syv »modifikationer« indarbejdet i selve accelerationsmodellen. Som jeg allerede har nævnt, opsummerer præses selv i det afsluttende kapitel 18 de resultater, han mener at være kommet til.

Den vigtigste af de konklusioner, der her drages, er efter mit skøn — og vist også efter præses' egen mening — at man bør overveje en omformulering af accelerationsteorien for den faste realkapital »in terms of fluctuations in outlays«. Selv om dette synspunkt ikke er absolut nyt, er jeg enig med præses i, at dette er en frugtbar og værdifuld tanke, som der er al grund til at arbejde videre med.

Derimod har jeg lidt sværere ved at følge Dem, når De hævder, at det, der skal begrunde — »justify« siger De s. 246 — at De kommer til denne konklusion, er det resultat, De er nået til i kapitel 16, nemlig at accelerationsvirkningen under de af Dem der gjorde forudsætninger viser sig at blive betydelig mindre og eventuelt helt udebliver, når man ser på udsvingene i de samlede udgifter ved anvendelse af maskiner i stedet for kun at betragte svingningerne i anskaffelsesudgifter eller i antallet af nyinvesterede maskiner (så længe man som De regner med uforandrede priser, falder de to ting jo sammen). Det kan jeg ikke rigtig forstå. Det ønskelige i at gå over til at operere med »total outlays« står og falder vel i og for sig ikke med konklusionen i kapitel 16. For rent bortset fra, at der bliver tale om en sådan dæmpning af accelerationsvirkningen, må det dog *under alle omstændigheder* gælde, som De skriver nederst s. 245, at det for konjunktur-

forklaringen afgørende, »the decisive factor in the creation of economic activity must be *total* outlays, not outlays for one single purpose, in the present case for installations«.

Det er naturligvis rigtigt, at den omstændighed, at svingningerne i »total outlays« dæmpes ved, at man tager hensyn også til de andre udgifter, der nødvendigvis før eller senere gennem maskinens »levetid« opstår i forbindelse med dens anvendelse, gør det *farligere* at anvende den simple accelerationsmodel som led i en konjunkturforklaring, end hvis disse andre udgifter repræsenterede en forstærkning af accelerationsvirkningen, som man havde undladt at tage hensyn til. Men selv i så fald ville det dog vel være *rigtigere* at tage hensyn også til denne forstærkning og altså gå over til en model »in terms of total outlays«.

I kapitel 17 vises det — under tilsvarende forudsætninger som i kapitel 16 — at der ikke vil opstå accelerationsvirkninger for »total outlay«'s vedkommende, hvis man imødegår svingninger i produktionen *ikke* ved ændringer i antallet af nyinvesterede maskiner, men på en eller flere af de andre måder, jeg før nævnte. Men på den anden side kommer præses — stadig (det vil jeg gerne her meget stærkt understrege) under de af ham valgte forudsætninger — i kapitlerne 11—14 til det resultat, at det betaler sig bedre for producenten at variere antallet af maskiner end at benytte nogen af de andre fremgangsmåder. Og da den simple accelerationsmodel jo netop bygger på, at det er antallet af maskiner, der varierer, taler dette resultat naturligvis — hvis det ellers kan holde — til fordel for »the accelerationist approach«.

Også undersøgelsen i kapitel 8 af den lille udbygning af modellen, hvorved der tages hensyn til, at maskiner af samme type ikke har en ganske bestemt »levetid«, men på grund af uopdagede produktionsfejl, på grund af brand ell. lign. slides op eller går til grunde i overensstemmelse med en eller anden teknisk given »dødelighedstavle«, fører præses til det resultat, at der her ubetinget vil fremkomme en accelerationsvirkning, hvis styrke vil afhænge af »dødelighedstavlen«s og produktionsbølgens form. Men indarbejdelsen af denne »modifikation« i modellen må dog vel nærmest lignedes ved at udstyre den med »løvefødder og gesvejsninger«.

Endelig konkluderer præses' analyse af »ekkovirkningen« i kapitel 7 i, at selv om den kan svække accelerationsvirkningen, vil denne dog »næsten altid« slå igennem. Denne »ekkovirkning« er jo, som jeg allerede har nævnt, og som præses også selv gør opmærksom på i litteraturoversigten på s. 17, behandlet af en hel række forfattere. Men som *Knor* så rigtigt skrev i sit »survey« for nogle år siden, viser hele denne litteratur »a bewildering number of conclusions«, hvoraf han ikke turde uddrage andet resultat, end at »we must pursue over inquiries further«. Det er altså det, De har gjort, og ikke mindst her synes jeg derfor, det ville have været rart, om De i lidt

højere grad havde hjulpet os med at sætte Deres resultater i relation til den hidtidige diskussion.

For den faste realkapitals vedkommende når præses altså til det resultat, at — som der står på s. 243 — »some of the results reached ... tend to reinforce the idea of the acceleration principle. But others work in the opposite direction«. Det gælder jo navnlig konklusionen i kapitel 16, og som jeg allerede har nævnt, er præses nu tilbøjelig til at mene, at det er dette sidste moment, der vejer tungest.

For lagervariationernes vedkommende gælder det, at alle de tre »modifikation«, hvormed modellen udbygges — under de valgte forudsætninger — som hovedregel fører til en afdæmpning af accelerationsvirkningen. Den tredje »modifikation« tillægger præses dog — og sikkert med rette — kun underordnet betydning, og om den anden — at detailhandlerne går over til prispolitik — siger han, at den under specielle betingelser og »in a certain sense« (s. 247) kan føre til en forstærkning af accelerationsvirkningen. Men jeg må tilstå, at jeg ikke rigtig forstår præses' bevisførelse på dette punkt.

Alt i alt siger præses for lagervariationernes vedkommende på s. 247, at selv om hans resultater »on the whole ... tend to speak against the acceleration principle«, så forekommer de ham dog ikke »sufficient to justify abandonment of the said principle in this field of the theory of economic fluctuations«.

Man kan måske synes, dette er et lidt magert resultat — lidt på den ene side - på den anden side — men jeg synes dog, man kan sige, at præses har gjort en nyttig gerning ved at pege på, at der findes en række forhold, som fører til en afsvækkelse af den rene accelerationsvirkning, og navnlig har han som sagt på en frugtbar måde understreget betydningen af, at en virksomheds investeringsudgifter ikke — som man oftest stiltiende er gået ud fra i accelerationsteorien — svinger i takt med selve maskinanskaffelserne, men at der er tale om flere udgiftsbølger, en række større og mindre »ekkovirkninger«, om man vil, foruden den, tidligere forfattere har opereret med.

5. Så vidt præses selv. Når vi andre nu skal bedømme disse resultater, bliver spørgsmålet naturligvis først, om selve ræsonnementerne er rigtige under de valgte forudsætninger. Den side af sagen skal jeg, som jeg sagde før, ikke komme nærmere ind på.

Men selv om ræsonnementerne rent logisk eller matematisk set er holdbare, må man jo dernæst for at kunne bedømme, hvor stor betydning der kan tillægges konklusionerne, dels se nærmere på de forudsætninger, præses bygger på, dels spørge, om der måske er andre »modifikation« end de syv,

præses har valgt at søge indarbejdet i modellen, som er lige så vigtige eller måske vigtigere endnu.

Lad mig her først fremhæve, at præses har afgrænset sit emne ret snævert; det er virkelig kun »some aspects of the acceleration principle«, han har villet behandle. Jeg omtalte for, hvorledes præses i konjunkturbogen først skildrede en lang række forskellige samfundsgruppers adfærd under konjunkturforløbet og bagefter viste — bl. a. ved hjælp af accelerationsprincippet og den udvidede forbrugsfunktion — hvordan samspillet mellem alle disse gruppers reaktioner kunne lede til konjunktursvingninger. I afhandlingen indskrænker præses sig derimod — som der står s. 21 — til at studere »the possible attitudes and reactions of individual entrepreneurs to changes in outside conditions«. Og det tilføjes udtrykkeligt, at »no comments are offered on the interplay between investment behaviour on one hand and income-induced changes in consumption on the other; in other words the multiplier-aspect is neglected«.

Præses vil m. a. o. slet ikke ind på de konsekvenser, hans resultater må få for konjunkturforklaringen. Som jeg lige har nævnt, handler det afsluttende kapitel ganske vist fortrinsvis om, hvorvidt de forskellige konklusioner, præses mener at være nået til, taler for eller imod »the accelerationist approach«, og det må vel betyde »approach to business cycle theory«. Men der siges altså intet om, hvilke videre konsekvenser konjunkturteoretikeren må drage, hvis han godtager præses' mere forsigtige vurdering af accelerationsvirkningernes styrke.

Denne snævre afgrænsning af emnet betyder i virkeligheden, at den nye afhandling snarere er af driftsøkonomisk end af nationaløkonomisk karakter. Fra et nationaløkonomisk synspunkt kan man sige, at afhandlingen slutter netop der, hvor det for alvor begynder at blive spændende, og jeg kan ikke lade være med at udtale det ønske, at præses, når der — forhåbentlig snart — bliver brug for en ny udgave af lærebogen, trods den store gerning, han netop er gået ind til, må kunne afse tid til at få indarbejdet sit ændrede syn på accelerationsprincippet i den sammenfattende konjunkturforklaring.

Selv om præses i hovedsagen indskrænker sig til at behandle »the possible attitudes and reactions of individual entrepreneurs«, omtaler han dog, som jeg allerede har nævnt, på et enkelt punkt — men ganske vist kun under stærkt begrænsende forudsætninger — samspillet mellem de enkeltes handling; jeg tænker på analysen i kapitel 5 af den betydning, det kan have for accelerationsvirkningen, at forskellige handlende kan reagere på forskellig måde og på forskelligt tidspunkt overfor samme impuls. Og på s. 98 er der en enkelt bemærkning, som kan bringe en lidt i tvivl om, hvorvidt der — i hvert fald i visse dele af afhandlingens andet hovedafsnit — tænkes på den enkelte producent eller på samtlige producenter af en vare; jeg sigter til bemærkningen om, at den enkelte producent i visse tilfælde kan skaffe sig

af med overkapacitet ved at sælge sin maskine — lastautomobiler f. eks. — men at »obviously it is impossible to get rid of excess capacity for producers taken as a whole. This means in turn that N_t (det antal maskiner, der skal installeres ved begyndelsen af periode t) can never become negative«. Men jeg har nærmest opfattet det sådan, at der — i de senere kapitler i hvert fald, hvor der bliver tale om at finde frem til en minimalomkostningskombination — er set bort fra denne komplikation; der optræder i hvert fald ikke i omkostningskalkulen noget vederlag for evt. salg af brugte maskiner; ræsonnementerne henfører sig åbenbart til en slags »representative firm«. Denne fortolkning stemmer i hvert fald bedst med hele den driftsøkonomiske problemstilling, der er det centrale i afhandlingen.

Denne driftsøkonomiske problemstilling kommer frem på lidt forskellig måde i bogens to hovedafsnit.

I sin simpleste, mest håndfaste form betegner accelerationsprincippet jo en rent mekanisk forbindelse mellem bevægelsen i en størrelse og bevægelsesforandringer — the rate of change — i en anden størrelse. Denne nødvendige, rent mekaniske sammenhæng kommer tydeligst frem i de sædvanlige lærebogseksempler på accelerationsvirkningen ved fast realkapital. Der gengives jo et sådant eksempel på s. 13—14, og midt på s. 14 anføres de rigoristiske forudsætninger, der må gøres: (1) ingen »excess capacity« i udgangssituationen (2) konstant »degree of utilization« (3) given »life time« for maskiner. Man må altså, som der står s. 98, »ignore the possibilities of overtime work and extraordinary repairs«, hvorved udnyttelsesgrad og livslængde kunne påvirkes. Endvidere forudsættes der gerne i starten en »even age distribution of machinery«. Under disse forhold må ændringer i færdigvareproduktionen direkte afføde tilsvarende forskydninger i kapitalgodeproduktionen. Det er under sådanne forudsætninger, analysen i kapitlerne 7 og 8 er udført. Her vises det — med inddragelse af »ekkovirkningen« og maskinernes »dødelighedstavle« — hvordan investeringerne nødvendigvis må svinge, når produktionen varierer efter et vist mønster. Det er imidlertid et rent teknisk problem, som ikke direkte har noget med økonomi at gøre. Som der står s. 155: »The consequence has been that — once the pattern of planned production was given — the producer had *no choice*; he was *forced* to make provisions for installation of a number of machines« o. s. v.

I andet hovedafsnit dukker det driftsøkonomiske problem derfor først op i kapitel 9, idet præsens her og i de følgende kapitler løsner de strenge bånd gennem indbygning af sin tredje »modifikation« i accelerationsmodellen. Nu får producenten mulighed for at *vælge* — at økonomisere, idet han nu kan imødegå svingninger i produktionen på flere måder, og så gælder det selvfølgelig, som der står s. 156, at »the problem is to find the one of all these possibilities which — given the cyclical pattern of production — results in the lowest cost (or which for other reasons is found to be preferable)«.

Også i den mest håndfaste anvendelse af accelerationsprincippet på lager-tilpasning forudsættes der en rent mekanisk sammenhæng mellem salg og ordreafgivelse, således som det f. eks. kommer til udtryk i formel (1,3) øverst s. 13. Men her er det jo åbenbart, at der ikke er tale om en teknisk given sammenhæng, men om en antagelse, man gør, og her dukker det driftsøkonomiske problem derfor op med det samme; der står længere nede på samme side, at De vil søge at fortolke, hvilken økonomisk realitet der kan lægges i forudsætningen om en konstant relation mellem faktisk salg og ønsket lager. Men også her er problemets behandling knyttet sammen med den — mere tekniske — analyse af accelerationsvirkningens styrke under forskellige forudsætninger.

Nu vil vi imidlertid koncentrere os om de driftsøkonomiske problemer, der drøftes i de to hovedafsnit. Som jeg nævnte, har præses sat sig den opgave at studere »the attitudes and reactions of individual entrepreneurs to changes in outside conditions«. Lad os derfor først se på, hvad det er for »changes in outside conditions«, der er tale om.

Det fremtræder tydeligst i andet hovedafsnit, hvor det s. 96 udtrykkeligt siges, at det i dette afsnit vil blive forudsat, at den planlagte produktion varierer i overensstemmelse med »a constant self-repeating pattern«. Også i første hovedafsnit tales der — f. eks. s. 40 — om, at den enkelte handlendes afsætning varierer efter »a given cyclical pattern«, men jeg tror ikke, det udtrykkeligt siges, at disse »cycles« er »self-repeating«. Men det ligger måske i, at salgets »normalniveau«, der sættes lig gennemsnitssalget i en hel »cycle«, som oftest holdes konstant.

Disse »cycles« er i præses' mange taleksempler inddelt i »periods«, hvis antal varierer stærkt. I andet hovedafsnit forekommer der hyppigst en »cycle« på 3 perioder, hvoraf der oftest er 2 med opgang og 1 med nedgang i produktionen, men periodetallet varierer iøvrigt lige fra 2 til 13. I første hovedafsnit er der kun 3 taleksempler, der giver en hel »cycle«; de har henholdsvis 6, 8 og 10 perioder; men der er 3 andre taleksempler, som kun viser opgangen, og hvor den alene omfatter henholdsvis 7, 8 og 12 perioder.

I første hovedafsnit defineres dette begreb »period« som tidsafstanden mellem de handlendes ordreafgivelse. Det fremhæves s. 29, at denne tidsafstand må variere stærkt fra varegruppe til varegruppe, og af en fodnote på samme side synes det at fremgå, at præses regner med, at perioden for levnedsmiddelbutiker kan være så kort som 1 dag, men for konfektionsforretninger så lang som $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ år.

Men inden for den enkelte branche forudsættes det altså, at detailhandlerne gennemgår deres varelager og placerer nye ordrer hos grossisterne med konstante eller relativt konstante mellemrum, f. eks. bestemt af, hvornår der kommer handelsrejsende på besøg. At grønthandlere og blomsterforretninger køber ind hver morgen, kan vi selvfølgelig let blive enige om.

Men i mangfoldige andre tilfælde kan jeg ikke forstå, at det skulle være så usandsynligt, som De skriver s. 27, at detailhandleren køber ind, når lageret af en vare kommer ned under en vis størrelse. Jeg tror faktisk, at urtekræmmeren går rundt og kigger på hylderne, og når en af dem ser lidt tom ud, griber han telefonen og bestiller en ny forsyning. Mon ikke den konstante tidsafstand mellem ordreafgivelsen kommer ind i billedet, fordi De har brug for den i Deres periodeanalyse? De indrømmer jo dog s. 52, at detailhandleren kan undgå at støde mod lagerkapacitetens »loft«, hvis han vil tage ulejligheden — og den eventuelle ekstra udgift — ved at lave lageropgørelse med kortere mellemrum og afgive mindre ordrer ad gangen. Men den indrømmelse hjælper jo også til at holde Deres accelerationsmodel i gang.

I andet hovedafsnit bruges begrebet »period« ikke blot til inddeling af »cycles«, men også som målestok for den faste realkapitals »levetid«; den varierer i taleksemplerne fra 2 til ca. 10—15 »periods«. Der er et enkelt sted — s. 119 l. 11 f. o. — hvor »periods« er blevet til »years«, men det er vel en lapsus? Iøvrigt synes begrebet her defineret som afstanden mellem de tidspunkter, hvor producenten udskifter maskineri, og det tænkes altså at foregå med ganske bestemte mellemrum. Men her er der desværre ingen fodnote til at lede os på sporet efter, *hvor* stor denne diskontinuitet i maskinanskaffelse er.

Lad mig hertil føje, at der allerede i indledningskapitlet står (s. 24), at det er »the infinite number of possible lengths and shapes of cyclical waves« i forbindelse med »the similarly innumerable possibilities with regard to the life structure of capital«, som gør generaliseringsprocessen så kompliceret. Og på s. 226, hvor De nærmer Dem vejs ende, indrømmes det på tilsvarende måde, at »the infinite number of possible shapes of fluctuations in planned production« gør det vanskeligt at sige ret meget rent generelt om den dæmpning af accelerationsvirkningen på »total outlay«, som vel er afhandlingens hovedkonklusion.

Det er ikke helt let på dette grundlag at danne sig en klar forestilling om, hvilke realiteter disse tilsyneladende ganske vilkårlige, yderst simple og stadig skiftende cycle-modeller skal dække over. Hvis enkeltperioderne i første hovedafsnit, som det ser ud til, kan komme ned på 1 måned og derunder, bliver det jo nærmest en art sæsonsvingninger, man må tænke på, men dem synes præses på samme s. 29 at abstrahere fra. At det forudsættes, at engrospriserne holder sig konstante gennem hele cyclen, men at detailhandlerne eventuelt af afsætningssvingningerne foranlediges til at føre prispolitik og ændre priserne fra periode til periode, gør det ikke lettere at blive klar over, hvad det er for »cycles«, præses egentlig har i tankerne.

Og med hensyn til, hvilken »levetid« præses forestiller sig, at hans faste realkapitalgenstande har, lades vi helt i stikken. Vi får kun oplyst en række

stærkt skiftende relationer mellem de periodetal, en »cycle« og en maskines »levetid« omfatter; i enkelte tilfælde holder kapitalgenstanden kun $\frac{1}{2}$ »cycle« eller mindre, og dens levetid er sjældent over 2 »cycles«. Det er næsten som i russisk statistik, hvor der ofte opereres med relationer mellem tal, hvis absolutte størrelse vi ikke må få at vide.

Der er jo en vis ydre lighed med konjunkturbogen, hvor præsens også, som vi så, begynder med foreløbig at antage »cycles«, som de enkelte grupper af personer reagerer overfor. Men her var der ingen tvivl om, at det var de gamle 6—8 årige konjunkturbølger, der var tale om. Man kunne fristes til at sige, at præsens med de »cycles«, han nu tegner i den nye afhandling, er gået over fra naturalismen til den abstrakte kunst. Hvis præsens kan acceptere denne sammenligning, vil han måske sige, at når vi spørger, hvad disse cycles »forestiller«, har vi slet ikke forstået noget af det hele; de skal slet ikke ligne noget; det hele er kun regneeksempler, der belyser bestemte »delsammenhænge«.

Vi har nu set lidt på de »changes in outside conditions«, som præsens lader sine detailhandlers og fabrikanter adfærd være bestemt af. Men man kan jo ikke gå ud fra, at den enkeltes handlen er direkte og umiddelbart bestemt af, hvordan disse »cycles« faktisk forløber. Det afgørende må være hans — eventuelt mere eller mindre usikre — viden og forventninger. Vi må derfor spørge, hvilke forudsætninger præsens gør herom.

I første hovedafsnit kender detailhandleren åbenbart det, præsens kalder afsættens »normalniveau«, som jo sættes lig det gennemsnitlige salg pr. periode gennem en hel »cycle«. Derfor vil hans ordrer også for en hel »cycle« svare til hans afsætning. Men svingningerne i salget fra periode til periode kender han ikke nøjagtigt; der tales s. 88 om, at de »may often surprise the retailer«, og forskydningerne i efterspørgselskurven s. 57 skyldes »unforeseen changes in purchasing power«. De opererer med de to — formentlig konstante — »forventningsparametre« α og β , men lagerparameteren γ eller minimumslageret $\bar{r}$ dækker mod »uncertainties« og »contingencies«, som der står s. 36. — Lad mig her indskyde den bemærkning, at rent faktisk vil en detailhandlers ordrers størrelse sikkert ikke svare til Deres fine formler, men rette sig efter noget så prosaisk som hvor mange tuber tandpasta eller hvor mange pakker tændstikker der er i en karton; eller man køber en hel sæk eller en hel vogntog. Men det drejer sig jo i kap. 2 blot om, at præsens tænker sig en række muligheder og undersøger hvilke værdier α , β og γ skal have for, at der skal komme accelerationsvirkninger af en vis styrke. Og det fører, som jeg allerede har nævnt, præsens til interessante og fornuftige resultater.

Langt mærkeligere er imidlertid de forudsætninger, der opereres med i kap. 3. Allerede selve dette, at detailhandlere begynder at drive autonom prispolitik, skønt deres indkøbspriser (og øvrige variable omkostninger)

tænkes at være uforandrede, er vel ikke videre sandsynligt. Jeg tror meget mere på det, der står s. 31 om, at mange udsalgspriser er fastsat af grossister, og om, at detailhandleren lægger en fast traditionsmæssig bestemt avance på indkøbsprisen. Også i konjunkturbogen s. 196—97 har De en efter min mening mere realistisk skildring af detailhandlerens adfærd.

Men så er der jo selve de efterspørgselskurver, De opererer med. De siger s. 56, at når en detailhandler har været i branchen en vis tid, vil De forudsætte, at han har erhvervet »a definite idea with regard to the shape of demand curves«, og s. 74 taler De endda ikke om, hvad De vil forudsætte, men så sandelig om »demand curves existing in the minds of retailers«. Jeg tror ærlig talt ikke, der er ret mange detailhandlere, som går rundt med en masse efterspørgselskurver i hovedet for alle de forskellige varer i deres butik; og hvis de gjorde det, er jeg temmelig sikker på, at de ikke ville se ud som dem, De har tegnet s. 58 og 63.

Det er vel også meget sagt — på s. 56 — at når vi må opgive at operere med isolelastiske efterspørgselskurver, er vi »left only with the possibility of straight demand curves«, hvis vi vil have forholdsvis simple forudsætninger.

Men De vil måske igen sige: billedet skal slet ikke ligne; kurvernes form er uden betydning for ræsonnementerne. Det synes jeg imidlertid, at De så skylder os et bevis for.

Jeg ville for resten også godt vide, hvad De egentlig forstår ved det lidt vage udtryk »the fundamental shape of demand curves« (s. 55) eller det — formentlig dermed ensbetydende — »demand structure« (s. 57).

Lad mig også lige påpege, at De her i kap. 3 falder tilbage på *alene* at lade forventningerne om efterspørgselskurverne være bestemt af forholdene i forrige periode i stedet for også ligesom i kap. 2 på en eller anden måde at få deres frugtbare tanke om »normalniveauet« ind i billedet. Hertil svarer jo iøvrigt, at De lader deres detailhandler tilstræbe at maksimere sin samlede profit i hver enkelt periode (s. 54).

I andet hovedafsnit forudsætter De åbenbart som hovedregel, som De skriver s. 212, at producenten forudser de regelmæssige svingninger i produktionen; kun et par gange, hvor De taler om »slight irregularities« i Deres »self-repeating cycles« — f. eks. s. 105—07 — antydes det, at forventningerne må udtrykkes ved en række størrelser hver med sin sandsynlighed; ellers forsvinder de »elements of uncertainty«, der omtales i indledningen til dette hovedafsnit, helt ud af billedet. Og det er vel en »modifikation«, som i betydning nok kan måle sig med dem, De behandler.

I dette hovedafsnit er det imidlertid en anden af Deres forudsætninger, jeg til sidst vil opholde mig et øjeblik ved; det er Deres undladelse af at tage hensyn til renten og dens variation gennem de »cycles«, De opererer med. Man får jo unægtelig lidt af et chock, når man kommer til kapitel 10,

hvor de totale omkostninger i forbindelse med anvendelsen af en maskine opdeles i sine forskellige bestanddele: selve anskaffelsesudgiften, vedligeholdelses- og reparationsomkostninger samt løn- og materialeomkostninger, *uden at der tages hensyn til*, at disse udgifter skal afholdes til forskellige tidspunkter gennem hele maskinens »levetid«. Formålet med denne opstilling er jo, som jeg allerede har nævnt, at finde, hvilken kombination af levetid og udnyttelsesgrad der giver den laveste enhedsomkostning. Det drejer sig m. a. o. om en investeringskalkule, hvori renten ikke forekommer.

Det er på grundlag af denne investeringskalkule, De når Deres konklusion s. 243, at man, når produktionen svinger på en bestemt kendt måde, får den laveste enhedsomkostning ved at holde kapitalgenstandenens levetid og udnyttelsesgrad konstant og lade antallet af maskiner variere efter behov. Man forstår jo nok denne konklusion, hvis man kunne låne ubegrænset i bankerne til en rente på 0 %, så man aldrig behøvede at frygte likviditetsvanskeligheder. Hvis der så, som De forudsætter s. 181, heller ikke er nogen vedligeholdelsesudgifter og den tekniske viden er givet, så man ikke risikerer, at maskinen bliver forældet, spiller det jo ingen rolle, *hvornår* man anskaffer en maskine; har man en tid lang ikke brug for den, kan man jo bare lade den stå, til man igen får anvendelse for den. Men sådan ligger det jo desværre ikke i virkeligheden. Det ved præses naturligvis lige så godt som vi andre; lad os derfor se på de to steder, hvor præses søger at forsvare, at han alligevel har set bort fra renten i sine beregninger. De findes s. 159—60 og s. 214—16. Det første sted, hvor præses skal i gang med arbejdet, siger han, at det er »*admittedly a serious limitation of the validity of the analysis*«. Ja, det skulle man tro. Men ved afslutningen er præses kommet på andre tanker; for på s. 215 mener han at kunne drage den konklusion, at de resultater, han har nået i de foregående kapitler, »*would not be changed to any considerable extent*«, hvis der var taget hensyn til renten.

Hvad er det nu for præmisser, denne konklusion bygger på? På s. 159—60 siges der to ting. For det første, at hensyntagen til renten ville have rejst en række temmelig komplicerede spørgsmål og »*to avoid such complications we have chosen to disregard this factor altogether*«. Det er jo i hvert fald rene ord for pengene. For det andet siges det, at renten nok spiller en fremtrædende rolle ved store langvarige investeringer i bygninger — som vi så, er den slags investeringer karakteristisk nok trængt endnu mere i baggrunden i afhandlingen end i konjunkturbogen. Men ved »*cyclically recurring outlays*« — siger præses — er renten af mindre betydning. På denne baggrund er det interessant at gå tilbage til konjunkturbogen og se, hvad præses der skriver om *Hawtreys* konjunkturteori, som jo lægger afgørende vægt på rentens betydning for de kortvarige, »*cyclically recurring*«, lagerinvesteringer. Det kritiseres ikke; præses skriver (s. 112) uden at tage afstand derfra, at en rentesænkning »*øver stor indflydelse på de handlendes dispositioner, fordi*

renten for dem er en vigtig omkostningsfaktor«. Det eneste, præses bebrejder *Hawtrey*, er hans negligering af rentens direkte indflydelse på de langfristede investeringer (s. 114).

På s. 214—15 anføres der endnu to betragtninger. For det første siges det, at hvis produktionen holder sig konstant gennem tiden, vil renten ikke spille nogen rolle for den kombination af levetid og udnyttelsesgrad, en fabrikant vil ønske at realisere — »provided that he were free to choose the initial age distribution of machinery«. Jeg er ikke helt klar over, hvad der ligger i dette forbehold, men konklusionen forekommer mig forbløffende. Den synes mig at stride åbenbart mod den grundlov i produktionsteorien, at man skal spare på de knappe og dyre faktorer. Det andet, præses anfører, er, så vidt jeg kan se, kun, at hvis svingningerne i produktionen er små, har de også kun beskedne virkninger. Men er de så små? Ja, i præses' modeller måske, men i virkelighedens konjunktursvingninger?

Jeg ved ikke, hvilke resultater man ville komme til ved at tage renten og dens forandringer under konjunkturforløbet i betragtning. Men jeg synes, det er et svagt forsvar, præses har opstillet for at lade være med det.

Som jeg allerede har nævnt, siger præses jo, at hans konklusion, hvorefter det er billigst at variere *antallet* af maskiner, må tages til indtægt for »the accelerationist approach«, og det synes ligesom at trøste ham, at konklusionen på dette punkt bekræfter rimeligheden af de forudsætninger, der sædvanligt lægges til grund i fremstillingen af accelerationsprincippet. Men det *kan* jo bero på, at præses' forgængere også gennemgående ser bort fra renten. Og det kan man jo også gøre, så længe man opererer med så stramme forudsætninger, at producenten ikke har noget valg. Det kan præses også gøre i kap. 7 og 8, men jeg synes ikke, han kan gøre det i de følgende kapitler, og jeg skulle tro, at hensyntagen til renten yderligere ville have øget hans skepsis overfor accelerationsprincippet ved også at modificere hovedkonklusionen af kapitlerne 11—14.

Præses skriver om *sin* renteløse omkostningskalkule s. 172, at »the justification for the mathematical treatment is merely that it serves to provide us with the *exact relationships*«. Når man sammenholder dette med udtalelserne s. 160 og 214 om, at det ville blive for svært at få renten med ind i den matematiske behandling, synes man uvilkårligt, at præses havde stået sig ved at nøjes med en verbal behandling af problemet og så eventuelt trøstet sig med, at det er bedre »to be vaguely right than exactly wrong«.

Af det, jeg har sagt om præses' forudsætninger, vil man forstå, at jeg på adskillige punkter finder dem endog meget virkelighedsfjerne; der kræves i alt fald en lang vandring ad de aftagende abstraktioners vej, før hans modeller bliver direkte anvendelige på virkeligheden. Dertil kommer, at der er andre »modifikationer« af accelerationsvirkningen, som er fuldt så

væsentlige som de af præses behandlede, selv om de er vanskeligere eller måske helt umulige at få presset ind i modellerne. De nævner jo selv mange af dem rundt omkring både i afhandlingen og navnlig i den i det hele taget langt mere realistiske konjunkturbog. Derfor tror jeg, at grænseproduktiviteten af en fortsat modelproduktion eller modelforfining, som den De her har foretaget, vil vise sig ret stærkt synkende. De beklager jo flere steder i afhandlingen, at De har måttet indskrænke Dem til »skrivebordsfilosofi« og ikke har haft lejlighed til at konfrontere Deres deduktive analyse med empirisk materiale. Nu hvor De har fået et forskningsinstitut og medarbejdere til Deres rådighed, har De jo mulighed for at lade det håb, der udtales s. 23 gå i opfyldelse. Det tror jeg vil være frugtbart.

6. Lad mig til sidst sige, at selv om jeg synes, der kan rettes væsentlige indvendinger mod præses' afhandling, har jeg intet øjeblik været i tvivl om, at han helt og fuldt fortjener den doktorgrad, han i dag erhverver sig.

Når man betragter begge de to arbejder, der har foreligget til bedømmelse, under eet, viser de os en rigt udstyret, alsidig forsker. I sin sidste afhandling har præses givet yderligere vidnesbyrd om sin evne til grundig og skarp-sindig analyse. Havde den stået alene, ville dens undertiden snævre og virkelighedsfjerne forudsætninger måske have fået en til at tvivle om forfatterens realitetssans. Men ved siden af afhandlingen står konjunkturbogen, som med sit bredere sigte og mere virkelighedsnære oplæg viser, at dens forfatter står med begge ben på jorden og kan andet og mere end at lege med tal.

II.

Af A. HALD¹

1. Det er med stor betænkelighed, at jeg har indvilliget i at indtræde i udvalget til bedømmelse af denne afhandling, hvis emne falder udenfor mit normale arbejdsområde. Min andel af bedømmelsen har derfor efter sagens natur været rent formel, idet jeg har måttet indskrænke mig til at kontrollere rigtigheden af de udledte formler og overlade realitetsbedømmelsen til de økonomisk sagkyndige. Den første officielle opponenter, professor, dr. polit. Carl Iversen, og de to opponenter ex auditorio har da også underkastet både afhandlingens forudsætninger og konklusioner en kritisk vurdering ud fra driftsøkonomiske synspunkter, således at jeg på denne baggrund med sindsro kan nøjes med at behandle den anvendte matematiske teknik.

1. Dr. phil., professor ved Københavns Universitet.